IRODALMI PROGRAM

Elméleti probléma ritkán kap olyan élesen fogalmazott illusztrációt, mint a *Húsz óra* pártosságának, illetve el nem kötelezettségének vélt ellentéte. A nagy sikerű könyv írója a televízióban, tehát milliós nyilvánosság előtt tartotta szükségesnek hangsúlyozni *pártatlanságát* az ábrázolt történelmi események megítélésében. A kritikák és elméleti cikkek szerzői viszont — függetlenítve magukat *Sánta* Ferenc nyilatkozataitól — sok szempontból *példaszerű szocialista alkotásként* elemzik a Húsz órát.

Vajon miről van itt szó? A kritika tévedéséről, vagy pedig az elméleti kérdésekben esetleg *járatlan* író melléfogásáról, gyenge önismeretéről? Másfajta ellentmondások is foglalkoztatják az irodalom élete és eredményei iránt érdeklődőket. Mi az oka néhány nagyhírű írónk teljesítményében megfigyelhető hullámzásnak? Hogyan lehetséges, hogy olykor egymás szomszédságában született regények, drámák jelentése, kicsengése különböző? Miért van az, hogy *"gyanannak az írónak a művei néha egymással is vitáznak?*

Az ilyen és hasonló kérdésekre való válaszadást megkönnyíti az elemzés, amellyel *az MSZMP IX. kongresszusa* járult hozzá a magyar irodalom aktuális problémáinak tisztázásához. A Központi Bizottság referátuma megállapította: *„...az utóbbi időben eszmeileg, művészileg magas színvonalú művek születtek, amelyek nagy része művészetünk nemzetközi tekintélyét is erősítette. A legjelentősebb szocialista és humanista elkötelezettségű alkotások politikai és világnézeti hitelét az adta meg, hogy a valóságot összetetten és mélyen átérzett felelősséggel ábrázolták".*

Az elismerés lényege: új irodalmunk, nemzetközi érdeklődést támasztó művészi eredményeink energiaforrása a valóság. Az az alkotói program, amely történelem és társadalom felfedező erejű, megvesztegethetetlen igazságú ábrázolását vállalja. Ez a program *megfelel a párt törekvéseinek;* igényes művészi realizálása segíti népünk életviszonyainak és tudatának megújítását, szocialistává formálását. A megvalósítás nem könnyű munkájának részleteiről lehet is — kell is — vitatkozni. Fogalmak és szavak értelmezése adhat okot polémiára. Ez azonban nem módosít a lényegen, azon az egységen, amire *Kádár* János kongresszusi zárszavában külön is utalt. Pártmunkások és művészek, kormányzati emberek és írók munkálkodásának közös a célja, s tapasztalatok alapján mondhatjuk: a célhoz vezető út, a gyakorlati részletek megítélésében is a nézetek egysége, vagy hasonlósága dominál. Ez az egység természetesen nem problémamentes. Irodalmunk sem ellentmondások nélküli. Ezen a ponton kanyarodhatunk vissza a művészi közéletnek ahhoz a jelenségéhez, amelynek egyik tünete a Sánta Ferenc körüli vita.

Sánta eddigi írásai vitathatatlanná teszik, hogy számára *az emberi magatartás, a kiélezett helyzetek lehetőségei közötti választás problémái a legizgalmasabbak.* Vitatott és üdvözölt művei egyaránt ezt a tematikát vállalják, ebben a gondolatkörben mozognak. Mi lehet vajon az oka a nem is árnyalatnyi világnézeti-hatásbeli különbségek, amely ezeket a regényeket, elbeszéléseket az olvasó tudatában — legalábbis részben — szembeállítja. Feltevésem szerint ez az ellentmondás főleg *az ábrázolt életanyag minőségében* gyökerezik. Közelebbről és pontosabban: Sánta ott és akkor téved, amikor a mű kerete, kora és háttere, a szereplők helyzete módot ad a konfliktusok reális tartalmának — nem utolsósorban osztályjellegének, általában konkrét történetiségének — elhomályosítására. Amikor viszont a választott életanyag nem moralizáló hajlandóságát szabadítja el, hanem az erkölcsi konfliktus történelmileg hiteles és élményszerű megragadására bátorítja-kényszeríti — megszületik az igazi siker, a Húsz óra.

Az író nyilatkozatai szándékára utalnak. Komolyságuk, őszinteségük tiszteletreméltó, ám komoly hibájük, hogy nem veszik figyelembe *a művészi szándék realizálásának sajátosságait,* a kivitelezést befolyásoló *valóság* szerepét. Azt a hatást, amely a Húsz óra esetében a szocializmus történelmi-erkölcsös-emberi fölényével, egyszerre objektív és szubjektív erejével szembesítette az írót. Az eredmény: *elvontság és moralizálás helyett a történelmi igazság tárgyilagos-pártos kimondása.* Vajon mindez a realizmus csodája, az tehát amiről *Engels — Balzac*-kal kapcsolatban — már a múlt században beszélt? Nem hiszem. Sánta és több más írónk esetében ugyanis nem arról van szó, hogy a valóság ereje a konzervatív-reakciós világnézetet semlegesíti. Éppen ellenkezőleg: nálunk a megfelelő téma és életanyag, a jól kiválasztott társadalmi-történelmi konfliktus az ellentmondások terhével is szárnyalni képes demokratikus-humanista-forradalmi meggyőződést erősíti fel, teszi a mű sugallatában vitathatatlanná. Erre sok példa kínálkozik. *Illyés* Gyula *Rácegresi naplóját* és legjobb mai líráját, *Németh* László *Utazását* és *Nagy családját, Veres* Péter friss publicisztikáját csak jelzésként, gondolatmenetem illusztrációjaként említem. Az egyes alkotók és egyes művek elemzése helyett inkább *a jelenség okairól* kivánnék szólni.

A művészet korszerűségének egyik legfontosabb — talán legfontosabb — kritériuma, hogy *a legmaibb ma kérdéseit,* gondjait és örömeit visszhangozza, a kortársak csalódásait és teljesült reményeit teszi átélhetővé. Erre olykor történelmi anyag is lehetőséget adhat. Kétségtelen azonban, hogy az ilyen alkotói céloknak megfelelő jelenségeket, eseményeket, szereplőket *többnyire a jelen kínálja.* Ez általános igazság, ami éppen ezért csak részben magyarázza az aktuális tematika tisztázó-emelő szerepét. Lényegesebb ok lehet a *mai társadalom szerkezete és mozgásának progresszív hatása, objektív folyamatainak meggyőző ereje.* Ezek a tényezők együtt és különkülön is segítenek kételyeket oszlatni, a valóság tényleges alakulásával ellentétes — tehát a gyakorlat kritikájával szemben alulmaradó — nézetek, beidegződések, előítéletek szövevényét félretólni. Általános értelemben is igaz, hogy a létfeltételek és a társadalmi tudat, a gazdaság és a közvélemény jóirányú változásai hatnak az irodalmi termésre. Perspektívát adnak, jó alkotói közérzetről, fantáziát és energiát mozgósító hangulatról gondoskodnak. Ugyanilyen fontos a progresszív folyamatok közvetlenebb, már csak a művészi szférában jelentkező hatása is.

Bármiféle termelőteremtő tevékenységre kedvezően hat a jó hangulat. A művész munkájára viszont az is jellemző, hogy a jó hangulat, s mindaz, ami létrehozza, számára egyszersmind téma, anyag és ihlető múzsa.. Vagyis a valóság a művében érvényesített szemlélet, az érzékletessé tett emberi és társadalmi viszonylatok, *az atmoszféra* és *a stílus* elsőrendű meghatározója. Ebből pedig két dolog is következik. Irodalmi életünk és egyes írói életművek ellentmondásainak feloldását *leginkább* az élet kívánatos változásainak, helyes irányú és jó ütemű fejlődésének tendenciája biztosíthatja. Ez teheti a születő regényeket, elbeszéléseket, drámákat és versciklusokat valóban korszerűvé. A másik következtetés: korszerű, népet szolgáló felfedező irodalmat csak a jelen gondjaival birokra kelő, a nemzet szocialista emelkedésével *lépést tartó* íróktól várhatunk. Ezzel kapcsolatban is a társadalmi és művészi igények szerencsés találkozásáról beszélhetünk.

A párt IX. kongresszusa világos helyzetet teremtett. Az írókkal egyetértve elvetette az irodalom szerepének lefegyverzően sematikus értelmezését, azt a koncepciót, amely az író lehetőségeit és tennivalóját a tudomány tételeinek illusztrálására kívánta korlátozni. Esztétikánk *visszaállítja az alkotó szubjektum, az újat felismerő és felfedezéseit csak rá jellemző, tehát stílust is teremtő eredetiséggel kifejező művész jogait.* Biztosítja azt a jelentős — de természetesen nem teljes — autonómiát és mozgásteret, amely a művészi tevékenység lényege, s egyben egyik feltétele. A kérdés most már az: *élnek-e az írók a kapott lehetőségekkel,* képesek-e — és menynyire képesek — megfelelni a barátian türelmes várakozásnak. Annak az igénynek, hogy műveik necsak formai szépségükkel, hanem a haza és a nagyvilág dolgaiban elkötelezettséget vállaló meggyőződéssel is hassanak, híveket toborozzanak.

Nagyon szerencsés — ezért tehát kivételes — esetekben ilyen művek ösztönös azonosulás, ráérzés és intuitív elragadtatás alapján is születhetnek. Erre azonban nem lehet egy egész irodalom jövőjét építeni. *A felfedező igényű művészet nem mondhat le a felfedező tudomány szövetségéről.* Gondolkodó írónak szüksége van a legátfogóbb társadalmi gondolat orientáló, módszert tisztázó, tapasztalatokat sűrítő rendszerére. Valóság felé fordulás és a valóság törvényszerűségeit a legmélyebb érvényességgel általánosító filozófia átáramoltatása agyakon, szíveken és műveken: ez új irodalmunk további fejlődésének útja és biztosítéka. Ez a párt IX. kongresszusának irodalmi programja.

DERSI TAMÁS

Domokos László:

Zákány tábornok

Holnap, február 6-án lesz 85 éves Domokos László, a szegedi irodalom nesztora, Móra Ferenc és Juhász Gyula barátja, az első világháború előtti szegedi radikális értelmiség köztünk élő kiváló képviselője. A tollat mindig kitűnően forgatta, ifjan verseket is írt, de főként a társadalomtudományi gazdagította publicisztikájával, tanulmányköteteivel.

A szegedi piarista gimnázium ötödik osztályába járt Csala József, amikor Kossuth gyújtó, szegedi szónoklatával fegyverbe szólította az akkori fiatalságot. Alig múlt 15 éves, de a szép termetű, erős fiút kötéllel sem lehetett volna otthon tartani: ő is jelentkezett a honvédő hadseregbe. Földváry Sándor gerillacsapatot szervezett a szegedi ifjúság soraiból; a honvédségbe jelentkezettek pedig Damjanich őrnagy parancsnoksága alatt a 3. vörössapkás zászlóalj katonái lettek. A kiképzést a Don Miguel-ezred altisztjei végezték. Hamarosan eljött a nap, mikor a szerb csapatok váratlan támadása miatt az alig kiképzett szegedi fiúkat gőzhajón sebtiben leszállították a délvidékre.

A szenttamási hős

Szenttamás első ostrománál történt a nevezetes esemény, itt esett át a szegedi diákszázad a tűzkeresztségen.

Itt kapta Csala az első sebet a bal vállába, de véresen rohant tovább. Oldalt már halottakat hoztak visszafelé. A szuronyroham után a szemben levő földsáncok mögött kimaradtak a villanó fegyvertüzek, a háborúviselt Don Miguelek vad kiáltásokkal rohantak előre, az ifjúság utánuk, mikor egyszerre csak huszonkét ellenséges ágyú okádta feléjük a láncos golyóbisok egész tömegét. A gyakorlatlan szegedi fiúk első támadása hamar összeomlott.

Csala József tehát már a legelső tűzharcban súlyos sebet kapott, és hajón szállították vissza Szegedre. A balszerencsés kezdet csak azt tanúsítja, hogy ő mindig és mindenkor a legelsők között akart küzdeni. Szenttamás vára azonban nem sokáig tudott ellenállni a hős szegedi fiúk támadásának.

A sebesüléséből felépült Csala hamarosan visszatért az arcvonalba, és negyvenhárom dicső küzdelem emlékével harcolta végig a magyar szabadság hősi védelmét. Legszebb haditette a Kikinda közelében levő melencei tónál esett, amikor Perczel Mór tábornok egy szakasz ulánussal került szembe. A két ellenséges tábor között a tó mocsara terült el, és Csala az este csendjében, parancs nélkül, nekivágott csapatával a tónak, hogy meglepetésszerűen támadást intézzen a Rajasits-ulánusok ellen. A magyar fiúk a tó iszapjától olyanok lettek, mint a fekete ördögök, s mikor a túloldalon hirtelen kiléptek a vízből, egyetlen jól irányzott lövéssel leterítették a parancsnokló ulánus kapitányt. A szerezsánok és ulánusok megfutottak, és az egész üteget ott hagyták zsákmányul a csatatéren. Más esetben ilyen önkényes mozdulatért főbelövetés jár, de a siker láttára Perczel tábornok ott a csatatéren nevezte ki Csala Józsefet hadnaggyá.

A császár katonája

A világosi fegyverletétel után a hős honvédekre ráborult a szenvedés éjszakája. Aki harcképesen érte meg az elnyomatás idejét, azt besorozták a császári hadseregbe, és messze, idegen földekre vezényelték évekig tartó, hosszú szolgálatra. Csala öt esztendőt, a rabság és megalázottság hosszú éveit töltötte az osztrák hadsereg kötelékében, előbb olasz vidékeken állomásozó ezredekben, utóbb, az orosz—török háború kitörése után Bukarestben. Gróf Coronini táborszernagy kétszázezer főnyi osztrák sereggel szállotta meg Romániát, Csala káplári csillagot viselt akkoriban, de volt egy kegyetlen kapitánya, Pavlicsek, aki a magyar fiúkat páratlan gyűlölettel üldözte. Csalának az volt a veszte, hogy ennek a kapitánynak a tisztiszolgájaként kellett a szeszélyeit elviselnie.

A bukaresti tartózkodás sok keserű emlékhez juttatta Csala Józsefet. Az önérzetes fiú gyakran került áristomba „függelemsértés" miatt. De itt villant bele életébe a szerelem szépsége is. A zászlóalj egy fényűzően berendezett leánynevelő intézetben tanyázott, ahonnan a szép „fáták" riadtan szálltak el nyugodalmasabb tájakra. Csak egyetlen francia leányka nem tudott sehova sem menekülni, mert nem volt ismerős család, amely befogadta volna. Ő tehát levágatta a haját, fiúruhába öltözött, és az intézet portása, egy jószívű kis öreg, rejtegette sötét kis lakásában. Józsi ritkán láthatta a szomorú szemű fiút, beszélni nem tudott vele, de mindig megkapta az a szelídség, ami elömlött a lényén.

Pavlicsek kapitánynak is feltűnt egyszer az a galambszemű fiú. Az udvaron lefolyt gyakorlatozás közben odatoppant a lakás ajtajában álló legényke elé, és az ő durva modorában rárivallt:

— Hát ez a tejfelesszájú mit bámul itt? Gyere csak, állj be a sorba, neked sem árt egy kis napsütés, hisz olyan fakó az arcod, mint egy sületlen kislányé!

A fiúnak egyszerre tűz-láng lett az arca. Ezzel aztán el is árulta magát, mert aki ránézett, rögtön kitalálhatta, hogy a fiúruha takaros kislányt rejteget. Nagy kacagás közben hagyták, hogy szégyenlősen behúzódjék a sötét kis szobába. De Pavlicsek kapitány nem az az ember, aki ilyen kitűnő tréfát kihagy a számításból. Estefelé, amikor a tisztek vacsorához gyülekeztek, megint rajtaütött az ijedt portáson:

— Na, hol az a legényke? Meghívom a vacsorához, jó borunk van hozzá.

A leány rémülten menekült védelmezőjének háta mögé. De hiába. A kapitány megragadta a csuklóját, és kacagva vonszolta elő. E pillanatban Csala káplár, aki az ajtónál állott, tisztelettudóan szalutált, és szabályosan jelentkezett:

— Kapitány úr, alázatosan jelentem, az a leány az én menyasszonyom...

Pavlicsek nyomban eleresztette zsákmányát. Úgy? Az más! Az altiszt mátkájával nem lehet gorombáskodni. Mordult egyet a bajusza alatt, és dühösen ment tovább.

Ez az önként vállalt lovagias szerep később súlyos bonyodalmakat idézett elő. Csala függelemsértésért kéthavi egyest kapott, amiért kérdezés nélkül megszólalt, és elrontotta feljebbvalójának a kedvtelését. De az az őzikekislány megtalálta a módját, hogy megmentőjét vígasztalja a rabságban. Virágot dobott be az ablakrácson, esténként pedig arra került az udvaron, és szomorú kis dalokat dúdolt a bennlevők felé. Módját találta annak is, hogy az ebédhordó által levelet csempésszen be. De mivel magyarul nem tudott, az ő anyanyelvét pedig Józsi nem értette volna meg, egy széles repkénylevélen gombostűvel kipontozta a nevét, s ezt küldte be üzenetül. Így tudta meg a rab, hogy annak a riadt kis madárnak Henriette a neve. Azontúl ezt a nevet sóhajtozta, ízlelte, imádkozta.

Dörren a pisztoly

Mikor kiszabadult börtönéből, azontúl pokollá vált az élete rabtartója mellett. Pavlicsek ott vágta, ahol érte; hajszolta, szidta, gyalázta. Ebből az áldatlan viszonyból keletkezett aztán a váratlan esemény, mely Csala káplár életében végzetesen sorsdöntőnek bizonyult.

Egy szürke téli reggelen éppen hivatalos dolgában járt. A folyosón illendően leverte bakancsáról a havat, azután belépett az ezredirodába. Pavlicsek kapitány hátat az ajtónak egy hintaszékben hevert. Józsi katonásan összeütötte a bokáját, és illendően jelentette:

— Kapitány úr, alássan jelentem, elhoztam a reggeli postát.

A harcsabajusz ott a hintaszékben idegesen megrándult. A kapitány gyűlölte a fiút; a bosszú érzése még mindig háborgott szívében. Egy becsületes káplár azonban nem mulaszthatja el a kötelességét, ha a feljebbvalója nem akar róla tudomást szerezni. Csala tehát megpróbálkozott a mondókájával még egyszer, de csak eddig jutott vele:

— Kapitány úr, alássan...

Mint a gumilabda, úgy pattant fel a harcsabajuszú kapitány. Villámot szórt a szeme. Kutyakorbács volt a kezeügyében, és teljes erővel arcába csapott a legénynek.

— Fogd be a büdös pofád, Kossuth-kutya! Nem látod, hogy alszom?! — kiáltotta rikácsolva, s mint aki dolgát jól végezte, ismét visszaült a hintaszékbe.

Elsötétült a világ Csala József szeme előtt. Sasmadaras csákója lerepült a földre. Homlokán az ütés nyomán kiserkedt a vér.

Az asztalon két tiszti revolver feküdt. Csala felragadta az egyik pisztolyt.

A következő pillanatban a kapitány nyakszirten találva, holtan fordult le a hintaszékről. Csala magához vette a másik fegyvert és kitámolygott a szobából.

Menekülés a zajló Dunán át

Délelőtt 11 óra tájban vad futkározás támadt a kaszárnya udvarán. Két fegyveres őrjárat futva indult el a város átkutatására. Tűvé tettek minden utcát, minden házat. Többen azt állították, hogy reggel csukott bérkocsit láttak sebesen nyugat felé hajtani. A portást kérdőre akarták vonni, de az mámorosan hevert a földön, és rikácsolva nemzeti dalokat énekelt. Még soha sem látták őt ilyen állapotban. Most sem volt részeg, csak szinlelte a mámort, mert a bérkocsit ő szerezte, és nagyon jól tudta, hogy azon menekült el a tettessel együtt az ő életének szemefénye, az őzikeszemű francia leány is.

A szerencsés véletlen a szökevények segítségére sietett. A kocsis magyar volt, és barátságosan megígérte Józsinak:

— Ne félj, pajtás, ha szökni akarsz, majd félrevezetem a fogdmegeket!

Magyar katonák gyakran menekültek abban az időben, és ha túljutottak a Dunán, ott a török uralom alatt baj nélkül bolyonghattak. Józsi abban bízott, hogy a nagy hidegben a Duna be van fagyva, és ha sikerül az őrszemek éberségét kijátszani, simán átjutnak a túlsó partra. A partmenti jég csakugyan elég erősnek bizonyult, de a széles folyam közepén teljes erővel zajlott a jég,